

Др Јелена Рафаиловић, доцент
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
jelena.rafailovic@f.bg.ac.rs

Критичко издање архивске грађе

Привредне прилике на територији Трговачко-индустријске коморе Скопља 1923. године

Јужни крајеви Краљевине СХС након Првог светског рата суочавали су се с променама које је донело ослобођење те територије од османске владавине, те са наслеђеним социјалним и економским проблемима. Друштвено-политичко стање и феудално обележје османске власти допринели су томе да јужна територија буде „пасивна област“, уз „потпуну замрлост у свима гранама привредне делатности“.¹ Са политичком променом постепено су настале промене на пољу привреде: нове границе донеле су нове главне путеве и привредне и трговачке центре попут Скопља; аграрном реформом укинута су чифчијски односи и велики број земљорадника добио је сопствени посед; трговина и занатство имале су веће могућности за развој, а индустрија је показивала извешан напредак... Међутим, те мере нису биле довољне, јер наслеђено економско стање, са ослабљеном, девастираном и додатно осиромашеном привредом током рата, која није могла да буде конкурентна далеко развијенијим северним крајевима државе, учинили су да та територија буде један од најсиромашнијих крајева Краљевина Југославије.²

¹ Мил. Р. Гавриловић, *Привреда Јужне Србије* (Скопље: „Немања“ задужбинска штампарија Вардарске бановине, 1933), 8-9.

² Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija: 1918-1929*. (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2002), 227-307; Гавриловић, *Привреда Јужне Србије*; Мил. Р. Гавриловић, *Развитак банкарства и привреде у јужној Србији* (Скопље, 1931); Zdravko Petrović, *Industrija i rudarstvo Južne Srbije (Vardarske banovine)* (Beograd: Industrijski kurir, 1940); Растко С. Пурић, *Работнички југ* (Скопље: „Немања“ задужбинска штампарија Вардарске бановине, 1937); Живко Топаловић, *Привредни проблеми југа* (Београд: Издање Београдске радничке коморе, 1927).

О привредној атмосфери у годинама након Првог светског рата сведочи документ³ који представљамо. Као одличан прилог за проучавање економије и друштва у њему су приметни проблеми и појаве јужних крајева: низак степен личне и безбедности пословања због качачких банди; новчане невоље и недостатак кредита, али и постојање знатних сума новца које „леже у сандуцима“ због „осећаја несигурности“; потреба за стабилизацијом међународних односа и потписивање трговинских уговора са земљама у региону Грчком, Албанијом и Турском; недостаци сувоземног и железничког саобраћаја, који је „тежак и скуп да би се на њега могла са поуздањем ослонити било индустрија било трговина“ и друго.

Поменути документ налази се у фонду Централне индустријских корпорација (ЦИК) централне индустријске организације Краљевине Југославије, основане 1922. године са седиштем у Београду. Централна индустријских корпорација деловала је као представништво целе индустрије у држави са циљем да заступа интересе, унапређује развитак целокупне индустрије, сарађује са другим установама, удружи организације индустријалаца у Краљевини.⁴ Сусрети привредника на зборовима ЦИК, које су се одржавали једном или два пута годишње, представници комора из целе државе, између осталог, излагали су и проблеме с којима су се суочавали привредници у Краљевини. Један такав реферат о стању на југу земље поднео је Паја Манојловић, индустријалац из Скопља, на седници Централног збора Централне индустријских корпорација од 17. септембра 1923. године, како би окупљене чланове обавестио о дешавањима на југу земље и захтевао помоћ за решавање одређених питања.⁵ Манојловић је предао реферат у име Трговачко-индустријске коморе у Скопљу⁶ „врховне привредне инстанце за трговину и индустрију Јужне Србије“⁷, једне од привредних институција које су окупљале најзначајније привреднике из 16 округа Јужне Србије.⁸

³ Архив Југославије, фонд Централне индустријске корпорације 76, кутија 1, фасцикла 2, Реферат поднет Централном Збору Централне Индустријских Корпорација на дан 17. септембра 1923. године у име Трговачко-индустријске коморе у Скопљу преко делегата њеног члана Управе г. Паја Манојловића индустријалца из Скопља.

⁴ АЈ, 76-1-1, Правила централне индустријских корпорација Краљевине СХС; 76-1-1, Pravila Centrale industrijskih korporacija Kraljevine Jugoslavije potvrđena od Ministarstva unutrašnjih poslova br. 37466 od 24.12.1932

⁵ АЈ, 76-1-2, Записник седнице Centralnog zbora industrijskih korporacija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, od 17. septembra 1923.

⁶ Трговачко-индустријска комора у Скопљу прво је била у надлежности Београда, као одељак Индустријске коморе и Београдске занатске коморе, а од 1921. године по доношењу уредбе о скопској Трговачко-индустријској комори постала је самостална институција.

⁷ Гавриловић, *Развитак банкарства и привреде у јужној Србији* 75.

⁸ Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija: 1918-1929.*, 119-120; Гавриловић, *Развитак банкарства и привреде у јужној Србији* 75-76.

Реферат поднет Централном Збору Централе Индустријских Корпорација на дан 17. септембра 1923. године у име Трговачко-индустријске коморе у Скопљу преко делегата њеног члана Управе г. Паја Манојловића индустријалца из Скопља

Господине Председнице,

Господо!

По жељи својих колега индустријалца из Јужне Србије и према упутствима седнице Коморине Управе од 14. септембра част ми је поднети Вам следеће мишљење о питањима на дневном реду и умолити Вас да му укажете ону пажњу и потпору коју оно заслужује.

Но пре него што будем прешао на сама питања принуђен сам да констатујем једну појаву од нарочитог значаја по рад индустрије и индустријалаца Јужне Србије.

Господо, није ми познато да ли је и уколико реферат који сам имао част поднети председништву Централе приликом последњег Збора узет у рад и поступак. Али у прилог свега онога што је у њему изнето додајем још и ову констатацију: од нашег последњег састанка опште прилике у Јужној Србији постале су такве да је угрожен не само рад него и опстанак индустрије на Југу. Јавна безбедност је тако недовољна да индустрија, нарочито она у малим местима по унутрашњости све више обуставља рад. Да истакнем два примера. Акционарско Друштво „Треска“⁹ која има стругару у Скопљу, а које грађу добавља са планинског сплета западно од Пећи /са Жљеба/ принуђено је да ради сигурности својих радника на сечи плаћа осетне суме агентима качачких банди. Питајте г. Чеду Павловића члана Управе београдске Трговачке Коморе, који је ових дана у престоници, и који је ако се не варам ту ствар изнео и пред прошли конгрес Трговачких Комора па ћете се уверити да су услови за рад „Треске“ врло тешки. А то је господо једно од највећих активних предузећа нашега краја и једно од оних који су не само неопходни и не само по свакидашње потребе села и градова већ и једно од оних који би да је поредак бољи и саобраћај лакши могли узети учешће и у извозу. Други се случај десио у непосредној близини Скопља. Једна група индустријалаца из Србије старих граница носила се на-

⁹ Треска д.д. Скопље – предузеће основано 1922. године за трговину и прераду дрва, са уложеним капиталом од 3 мил. динара. Имало је концесију за експлоатацију шума на Рожају до 1951. године. Сама пилана је била у Бахта Илици крај Скопља. До 1924. године запошљавала је око 60-80 радника на сечи шуме и 40-50 стручних и неквалификованих радника у стругари. Јаša Grgašević, *Industrija Srbije i Crne Gore* (Zagreb: Jugoslovenski Lloyd, 1924), 262; Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija: 1918-1929.*, 254; Josо Lakatoš, ed., *Privredni almanah Jugoslovenskog lloyda* (Zagreb: Jugoslovenska štampa d. d., 1929), glava V, 14.

мером да у селу Драчеву подигне модерну циглану. Донели су били и потребне и машине али су од посла одустали због недовољне безбедности. Ако би се извела једна анкета она би, Господо, најубедљивијим доказима показала колико незгода ствара одсуство безбедности на индустрију нашега краја. Ја ћу у току овог извештаја имати прилике да напоменем многе појаве које проистичу из овога недостатка.

НОВЧАНА КРИЗА

О новчаној кризи наших индустријалаца из Јужне Србије у већини налазе ово објашњење. Реткост новца и скуп кредит потичу у главном из једне појаве општег карактера и једне одлике која је својство нарочито прилика у Јужној Србији.

Општи узрок састоји се из релативно малог контингената папирног новца у оптицају према потребама народне привредне. Један део новчаница апсорбован је од стране сељачког жив(е)ља, други део се троши на економски мало приносне радње. Само трећи део служи за текуће потребе индустрије, трговине и заната.

У Јужној Србији, каже се врло често има пуно пара, а нарочито злата. Мислим да ово тврђење није неосновано. Имали смо прилике ми доле да у извесним случајевим то осетимо на стварним примерима. Такав је случај села Драчева код Скопља које је само за дуван примило више милиона динара док је држави у виду порезе дало можда стоти ако не и мање део тога прихода.

И тај тако добијени новац, махом у папиру лежи у сандуцима и из њих се извлачи само када то захтева потреба да се претвори у злато или употреби на какву изванредну сврху. Осећај несигурности, самосвест да прилике још нису довољно сталожене, спречава власнике таквог капитала да га било улажу у новчане заводе било у индустрију. Инстинктивно маса чији материјални положај није угрожен осећају да још није време да суштини даду одговарајући израз у спољашности.

Ја вас, Господо молим да са своје стране порадите да се ово стање стручно испита и стручно одреде мере за његово побољшање.

КРЕДИТИ

Рекао бих да је индустрија коју овде заступам, и ако најмања и најнеразвијенија, најнеправедније запостављена што се тиче кредита. довољно је да се позовем на свега две познате чињенице: из годишњег извештаја Народне банке види се да је цела Јужна Србија добила свега 52. милиона кредита. Ако тај износ упоредите са сумом коју су примили Београд, Загреб и Љубљана наћи ћете да

је она десет пута мања за прва два места и два и по пута мања за Љубљану. Не заборавите да је то кредит који је искоришћавала поред индустрије и трговина са занатима.

Поред тога код нас је употреба новчаног кредита једна новина. Кредити у роби пре ратова за ослобођење били су свуда у употреби и помоћу њих је скоро цела трговина, занатска и индустријска радиност живела. Данас је те врсте кредита мало. Данас наши трговци и индустријалци пате од незгода зато што се не умеју да манипулишу са кредитним олакшицама, и што не знају за врло много случајева како и колико да траже. Отуда се често дешава да једна фирма која располаже са по неколико милиона здраве вредности и које би код приватних лица и банака могла да добије кредита бар за половину тог износа није у стању да реесконтује преко банке са којом ради меницу на већу суму од износа одобреног и неискоришћеног кредита код Народне Банке.

Ја остављам вама Господо да по питању кредита донесете одређено гледиште, али вас молим да не заборавите на потребе краја чије интересе међу Вама заступам.

ПОРЕЗ И ПРИРЕЗ

О питању пореза и приреза ја сам на прошлој седници поднео један реферат под Бројем 1389. од 8. маја о. г. у њему је с обзиром на прилике у Јужној Србији тражено да се ради унапређења индустрије она повласти у толико што би се сва предузећа која постоје и раде а од нових сва она која се подижу или се буду подигла и која првенствено буду употребљавала сировине Јужне Србије ослободила плаћања пореза и приреза за десет година.

Само тим путем могла би се индустрија појачати тако да у њу уђе домаћи капитал, да се повећа производња сировина да се запосли радна снага која потиче из редова оскудних заната и друштвених пролетера, да се помогне сређивање општих политичко друштвених прилика јачим укрштањем интереса и рада мештана са дошљацима и да се омогући долазак капитала из горњих крајева Краљевине.

Ја Вас Господо молим да се тај реферат овом приликом прочита и да се по њему донесе каква одлука коју бих по повратку могао доставити својим колегама и Управи Коморе.

ТРГОВИНСКИ УГОВОРИ

Наши делегати на Конгресу Комора нису били у стању да у пуној мери истакну важност нових трг. уговора за које би се код Краљевске Владе требао уложити најенергичнији утицај. Начин на који је био постављен дневни ред

искључио је био сваку опширнију дискусију о спољним проблемима који стоје у вези са нашом производњом и извозом.

У прилог онога што је већ наведено у писменом извештавању наших делегата на Конгресу односно трг. уговора са Албанијом и Турском, а један примерак тога извештаја предао је један наш делегат г. Др. Грегорићу¹⁰, ја бих желео да нагласим да је неуговорено стање које постоји између нас и Албаније, Турске и Грчке¹¹ једна велика и сува штета по извоз наших израда у те земље, губитак једне прилике која се можда скоро неће указати, јер се утицај наших конкурената на њиховим пијацама може да појача у толикој мери да ћемо га морати сузбијати са двоструким напорима и жртвама, и пропуштање момента да се постави јача основа за политички, друштвени и економски напредак.

Нарочито питање уговора са Албанијом и Грчком постаје акутно данас када и наша трговина и наша индустрија нема великих изгледа да успешно извози своје продукте на старе пијаце на северу и када се зна да сировина има у толикој мери да се као такве не могу пласирати са пристојном наградом за труд и ризик око извоза.

Али да би ти уговори, на које Вам скрећем пажњу, могли постићи своју практичну вредност ништа мање није важан задатак државе с обзиром на стварање олакшице у вези са саобраћајем, царинама, организацијом обавештајне службе, стварањем нових и јачањем старих пијаца и постављањем боље безбедности. Ја Вас молим, Господе, да овом приликом претресете питање уговора са Албанијом и Турском и Грчком, да препоручите председништву Централне да их образложене упуту Краљевској Влади, а мени издате упуства за даљи рад по њима.

¹⁰ Цветко (Флоријан) Грегорић (Костањевица, 1883 – 1963), привредни стручњак, главни секретар Централне индустријске корпорације, члан разних владиних одбора, а посебно законодавних одбора. Између осталог био је и представник Краљевине на међународним привредним конференцијама, учествовао у раду око трговинских преговора, учествовао у састанцима Алијансе за балканску сарадњу у Атини, Цариграду и Букурешту и др. Написао је низ дела и реферата не теме из привреде Краљевине Југославије. („Gregorić Dr. Cvetko,“ in *Ko je ko u Jugoslaviji* (2, Beograd, Zagreb: Jugoslovenski godišnjak, Nova Evropa, 1928), 40; Martin Jevnikar, „Gregorić, Florijan,“ in *Slovenska biografija* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013). <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1010590/#primorski-slovenski-biografski-leksikon> (6. maj 2020).)

¹¹ Области у јужним крајевима Краљевине највише су пласирале своју робу у Албанију, Грчку и Турску, с којима су постојали трговински односи дуги низ деценија. Ипак, и поред значаја који су имале за југ уговори о трговини и пловидби су закључени у другој половини двадесетих година са Албанијом (закључен је 22. јуна 1926. године, а ступио на снагу 6. јуна 1929. године.) и Грчком (закључен 2. новембра 1927. године, ступио 2. новембра 1928. године), а са Турском тек 1934. године (закључен 3. јула 1934. године, ступио на снагу 20. јула 1934. године). (Boško Đorđević, *Pregled ugovorne trgovinske politike od osnivanja države Srba, Hrvata i Slovenaca do rata 1941. godine* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1960), 15-16, 28, 210.)

КУЛУК

У име коморе и својих колега изјављујем да је кулук упркос свих примедба које се чине на његову начелну основаност, једна мера коју поздрављамо са искреним одушевљењем. То расположење потиче највише из наде када ће се таквим начином једаред побољшати колски саобраћај и да ће путеви постати кориснији за пословне сврхе. До сада у погледу на путеве имамо овакво стање:

1/ читаве области богате у сировинама потпуно су одсечене од градова на жељезничким пругама. Пренос робе и производа врши се споро и скупо /караванима коњским Санцак од Н. Пазара на Северо-Запад; колима-југо истог-нарочито Срумица, Штип и Кочане, колима Ресан, Охрид, Дебар и Струга.

2/Индустрија се нередовно снабдева потребним сировинама и на исти начин нередовно пласира своје израде међу сеоска и варошка насеља.

3/Тај застој спутава развој производне и крњи капитале у техничке објекте. С друге стране тај застој одбија слободну иницијативу од подстрека да већа новчана средства пласира у индустрију.

САОБРАЋАЈ

На жељезницима прилике нису такве да би се њима могли похвалити. Може се рећи да су оне далеко од тога да задовоље скромне жеље наших индустријалаца. Вагона нема у довољном броју за текуће потребе. поред тога за сада се ради врло мало и врло споро да се систематским преуређењем саобраћајне службе осујете све оне злоупотребе које проистичу како из нагона за богаћењем и страха од губитка тако и због недовољног надзора.

Две пруге уског колосека, Скопље-Охрид и Градско-Битољ које просецају два необична плодна краја пасивне су и финансијски и привредно и морално. Приход од превоза робе и путника не покрива нам ни текуће издатке. Држава у оскудици отворених вагона не прима одговорност за робу која се превози. Због тога су и индустријалци и трговци принуђени да употребљавају пратиоце за робу и сировину. И пратиоци и роба су изложени уценама и квару од временских непогода. Комора би на захтев са званичне стране могла да наведе читав низ конкретних случајева о свим неправилностима. Њих у осталом није тешко уочити. Ако би се направио само један опит, један свега пут инкогнито до Охрида или Битоља са два вагона робе нашло би се да нема довољно магацина, да нема довољно реда и да влада застој и лично повлађивање – укратко да је саобраћај и тежак и скуп да би се на њега могла са поуздањем ослонити било индустрија било трговина.

С тога вас ја господо молим, да путем једне резолуције на Краљевску Владу и Господина Министра Саобраћаја тражите ово:

1: да се пруге уског колосека што пре снабду потребним бројем затворених вагона,

2: да држава прими на себе одговорност за робу при превозу,

3: да скрене пажњу службеницима на понашање,

4: да на пругама нормалног колосека постави већи број теретних вагона, и

5: да проучи уз помоћ Централе питање тарифских ставова како за промет у унутрашњости тако и за извоз у иностранство и да се при томе не губе из вида стварни произвађачки трошкови индустријалаца као и услови без којих они не могу, при извозу, издржати притисак иностране конкуренције.

То је Господо укратко изражено мишљење наше о питањима на данашњем дневном реду.

Завршујући ја чиним апел на Вас и председништво да га узмете у претрес и да га правилно оцени и препоручи на надлежно место.

Скопље

15. септембра 1923. г.

Делегат

Скопске трговачке-индустријске коморе
При Централи Инд. Корпорације СХС